

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Két XVI. századi román katekizmus magyar forrásai.

A tg.-mureşi - marosvásárhelyi „Al. Papiu Ilarian” állami liceum igazgatósága a nyár közepén tette közzé értesítőjét az 1932—33., 33—34. és 34—35. iskolai évekről.¹ A kilenc pontba szedett tartalomban találunk olyan értekezést is, amely művelődéstörténeti és nyelvészeti szempontból méltán kelti fel érdeklődésünket és szolgál tanulságos adatokkal.

Egy 55 lapterjedelmű tanulmány, benne az 1544-es sibiui—nagyszebeni és 1559-ben, Braşov—Brassóban román nyelven nyomtatott katekizmusok forrásának megállapításával foglalkozik.² Ezek tudvalevőleg az első nyomtatott román könyvek. A tanulmány szerzője Sulica Miklós, a liceum nagy tudású tanára, a régi magyar nyelv és irodalom alapos ismerője,

E két katekizmus közül az elsőből (1544) egyetlen példány sem maradt fenn (csupán másolata a Codex Sturdzanusban), a másodikról (1559) pedig az volt eddig az általános vélemény, hogy nem más, mint az elsőnek újabb kiadása s tulajdonképen Luther kis kátéjának a fordítása, tehát német eredetiből való. Ezt a hivatalosan vallott, a tankönyvekben is terjesztett véleményt igyekszik Sulica Miklós megdönteni, amikor bebizonyítja, hogy az 1559-ben, Braşov—Brassóban, Coresi és Tudor deák által nyomtatott román katekizmus *magyar eredetű szöveg után készült.*

A nagyérdekeségű tanulmány az *Întrebarea creştinească* címet viselő katekizmus előszavából (prolog) indul ki, amelyet Sulica szerint az eddigi tanulmányozók nem vizsgáltak meg kellő alaposítással. Mit mond az előszó? Tudatja, hogy néhány jámbor keresztény (nişte creştini buni) — akikről tudjuk, hogy a reformáció hívei voltak — egy kátét fordított románra. A bevezetőben megmondják azt is, hogy munkájukat *szláv* eredetiből vették. Valójában léteztek szláv nyelvű katekizmusfordítások is, szent Ciril és Atanáz katekizmusa nyomán, de ezek a párbeszédés formán kívül semmi közösséget sem mutatnak a református katekizmusokkal. Akkor honnan és miért e megtévesztés? Ez az állítás a fordítók találmánya, akiknek érdeke volt a könyv református eredetét takarni. Ugyanis a 15 évvel azelőtt (1544) Sibiú—Nagyszebenben nyomtatott román katekizmus megdöbbenést s elégedetlenséget keltett az ortodox hagyományokhoz ragaszkodó papok körében, mivel eretneknek látták azt. A târgoviştei Coresi a református izű katekizmus kifogásolt részeit helyesbíteni igyekszik. Így javít a tízparancsolaton, a Miatyánkon s az ortodox hagyományoknak megfelelően adja ki a Hiszekegyet. Ezt be is jelenti mindjárt a bevezetőben, intve a papokat, hogy nincs okuk többé szidni (*sădui*) és elítélni a könyvet. Coresinek ez az intése azt jelenti, hogy az 1559-es kiadás nem volt azonos az 1544-es katekizmussal, mert ebben az említett három szöveg a református magyar katekizmusnak hűségese mása volt. Kéri a papokat, hogy katekizmusát ne tévesszék össze az

¹ *Anuarul liceului de băieţi „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureş, pe anii 1932—33, 1933—34, 1934—35. Publicat de Dumitru Mărtinaş director.*

² *Catehismeale româneşti din 1544 (Sibiú) şi 1559 (Braşov). (Precizări cu privire la isvoarele lor.) 47—101. lap. Különlényomaiban is.*

1544-es kiadással, hanem hasonlítsák össze azzal s megbizonyosodnak a könyv tisztá ortodox jellegéről. Lényeges különbségeknek kellett tehát lenniök a két szöveg között.

Egyetlen német, luteránus katekizmus sem mutatja azt a jellegzetes sokféleséget, mint amelyet a román katekizmus élénk tár. Azt a feltevést, hogy az *Întrebarea creștinească* német eredeti után készült, cáfolja elsősorban az, hogy az akkoriban a kialakulás nehézségeivel vívódó német irodalmi nyelvet román tanult ember aligha tudta volna megérteni és nyomon követni. Éppen olyan kevéssé lehetséges az is, hogy olyan szász akadt volna, aki az akkor szintén kezdetén lévő román irodalmi nyelv sajátosságait magáévá tudta volna tenni. Filip Malerről (Philippus Pictor) Sibiu—Nagyszében város számadásaiból tudjuk, hogy a 2 forintnyi összeget az 1544-es katekizmus kinyomtatására kapta, nem pedig arra, hogy ilyen csekély összegért a fordítás nehéz és felelősségteljes munkáját vállalja.

Elesvén a németből való fordítás föltevése, csak az egykorú magyar katekizmusok jöhetnek számításba. Ilyenek: Dévai Biró Mátyás Krakkóban nyomtatott katekizmusai (1540, 1549), Batízi András katekizmusának három kiadása s Heltai Gáspár „Colosvarba” kiadott két katekizmusa. (1550, 1553). Ezeknek a tartalma megegyezik az *Întrebarea creștinească* tartalmával. Az utóbbinak formája azonban összevontabb s nem lehet egészen azonosítani a három magyar katekizmus egyikével sem. Az a kis magyar református katekizmus, amelyből a román fordítás készült, sajnos, a Batízi által is emlegetett ennyi más kis kátéval együtt elveszett.

A német eredeti feltételezését különösen filológiai érvekkel támogatták. Az aprólékos összehasonlítás azonban inkább a magyar szövegekkel mutat számos és sajátos hasonlóságot. Íme a legjellegzetesebbek:

1. A „cum” kötőszó használata „că”, vagy „ca” helyett, épen úgy, mint a magyarban, ahol a „hogy” kötőszónak „cum” és „că” vagy „ca” értelme van. Pl. „Folosul deintăi, cum (= ca) noi păcatele noastre să le putem cunoaște”.
2. A „trebuiește” igének részeshatározóval való használata, épen úgy mint a magyarban a „kell” ige használata. Pl. „Ce iaste a treia parte, ce trebuiește creștinului să știe?”
3. A „crede” igének tárgyesettel való használata „în” előjáró szó helyett, épen úgy mint a régi magyar nyelvben. Pl. „Acela om, cine crede ertăciunea păcatelor.”
4. A „cuvânt” főnév használata „porunceală” helyett, a magyar „ige” után, melynek csak a régi magyar nyelvben van „poruncă” (parancs) értelme is.
5. A „da afară” kifejezés a magyar „kiadni” ige után. Pl. „Prin cine-și deade Dumnezeu zeace cuvintele sale afară?”
6. A „cuminecătura dela preasto:” kifejezés a magyar „oltáriszentség” fordításá.
7. A „hasnă” főnév a magyar „haszon”-ból, vagy „haszná”-ból.
8. A „datul de har” összetett főnév a magyar „hálaadás”-t jelenti szóról-szóra.
9. A „pre” előjáró szó használata „la” helyett, ami a magyar „-ra” ragnak felel meg. Pl. „Ce ne învață pre (= la) credința dreptă?”
10. A fordított szórend. Pl. „Creștinu ești? — „Ești creștinu?” helyett.

Ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a román katekizmus szerzője magyar szöveget fordított. Ha egyesek e példák közül feltalálhatók a német szövegben is, ez csak azt jelenti, hogy a magyar katekizmusok szerzői német katekizmusok nyomán dolgoztak s ők is idegen kifejezéseket és szavakat utánoltak. A román szöveg tehát a németes szó- és mondatszerkesztési módot a magyar szövegek közvetítésével tükrözi vissza.

Ezek után Sulica Miklós azokkal a brașovi—brassói román katekizmusban előforduló kiegészítő szövegekkel foglalkozik, amelyek nincsenek meg Luther kis kátéjában, de megvannak a legrégebb, a XVI. századból reánk maradt magyar katekizmusokban.

(Dévai Bíró Mátyás: *A tíz parancsoltnak, a hit ágazatának, a mi atyáknak és a hit pecsétinek röviden való magyarázatja*, 1551; Batízi András: *Keresztényi tudománról való rövid könyvecske*) A tanulmányíró párhuzamba állított román-magyar szövegei valóban meglepő hasonlóságot mutatnak s szembetűnően igazolják a magyar eredet föltevését.

Az 1559-es katekizmus prologusa értékes felvilágosítást ad arról a társadalmi körrel is, amelyből a katekizmus románra való fordításának és kinyomtatásának eszméje elindult. Ez János Zsigmond fejedelem udvara volt. A fordítók az ő jóváhagyásával, sőt feltehető, hogy parancsára ültetik át románra a katekizmust, miután megnyerték Sava püspöknek jóváhagyó beleegyezését. A fiatal fejedelem környezetének legtekintélyesebb emberei, két román származású tanácsosa: Csáki Mihály kancellár és az ügyes diplomata, Békés Gáspár, voltak. Békés Gáspárt János Zsigmond jobbkezesnek nevezték, az az öreg Csáki Mihályt pedig „elkirály” néven emlegették. Mindketlen reformátusok. Ezeknek a román etnikumú arisztokratáknak az elméjében születhetett meg a katekizmus románra való fordításának gondolata, akik a fejedelmi udvar összes politikai és vallásos ténykedését irányították.

Az 1544-es román katekizmus kezdeményezőit is a református hitre tért román arisztokrácia körében keresi Sulica. Ez a katekizmus sem lehetett német eredetűnek fordítása (Luther kis katekizmusa), mert nem volt sem olyan tanult román ember, aki maradék nélkül le tudta volna fordítani németből Luther kis katekizmusát, sem pedig olyan szász, aki olyan román fordítást tudott volna végezni, amelyet a déli Kárpátok innenső és túlsó oldalán is megértettek volna. Eredetijét tehát szintén a magyar katekizmusok közt kell keresnünk. A magyar református egyháztörténet első apostolai és alapítói között beszél a hatalmas román magnásról, Drágfi Gáspárról, aki Dragoş maramureşi-máramarosi vajdá ak leszármazottja volt. Satu-Mare-Szatmár és Sălaj-Szilágy megyék román és magyar lakosságú vidékén voltak nagykiterjedésű birtokai. A gazdag földesúr vidéke jobbágycsoportok között a reformáció terjedésének lelke lett. Erdődön volt székhelye s itt alapított híres református iskolát. Ugyancsak itt tartották, 1545 szeptember 20-án, elnöklete alatt első zsinatukat az országész protestáns magyarjai. Drágfi sok magyar hitújítót vett pártfogásába, többek közt Batízi Andrást és Sălaj-Szilágy ismert reformátorát, Derecskey Demetert is.

Drágfi környezetéből kellett tehát kikerülnie, Drágfi birtokain kellett élnie annak a román papnak is, akit megbíztak azzal, hogy a románok számára lefordítja a katekizmust s aki a román és magyar nyelvet egyformán ismerte. Magyar mintája azonban Batízi katekizmusa nem lehetett, mert ezt a vaskos és bonyolult munkát a román olvasók nem értették volna meg. Éppen ezért mintája valami egyszerűbb, a románság műveltségi fokához közelebb álló, rövid magyar katekizmus lehetett. Ezt a kis magyar katekizmust emlegeti Batízi is katekizmusának előszavában, de belőle egyetlen példány sem maradt fenn. Sulica érvelése szerint az az elveszett magyar katekizmus, amely az 1544-es sibiui-nagyszebeni román katekizmus forrásául szolgált, igen hasonlótt Dévai Bíró Mátyásnak Krakkóban 1549-ben megjelent *Orthographia ungarica* című abécés katekizmusához.

A katekizmusok kérdésével kapcsolatban Sulica a Forró Miklós költségén, 1564-ben Braşov-Brassóban megjelent román prédikációs könyv és Agenda forrását vizsgálva, megállapítja, hogy az Agendában foglalt imádságok a Dévai Bíró Mátyás abécés katekizmusában található magyar imádságok után készültek.

Mindezekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a XVI. századbeli magyar református vallási mozgalom nem véletlenül, hanem alapvetően és általánosan befolyásolta az első nyomtatott román könyveket.

Az első román katekizmus kinyomtatásának munkájába legcélszerűbbnek a szászok bevonása mutatkozott, akiknek szoros kapcsolataik voltak Munténiával. Ők könnyen szerződtek nyomdász mestert Târgovișteből és hozták meg a román katekizmushoz szükséges kevés cirill betűmennyiséget. A sibiui-nagyszabeni szász városi tanács a könyv kinyomtatásában jó üzletet sejtve, saját költségén adta ki azt. A szászok szerepe tehát a XVI. századbeli román könyvnyomtatási mozgalomban nem több az előrelátó kereskedők s üzletkötésénél.

Sulica Miklós tanulmánya alkalmas arra, hogy az első román nyomtatott könyvek igazi forrásának megjelölésével helyes irányba vezessen e kérdésben és általánossá vált tévedéseket helyesbítsen.³

Dr. Veégh Sándor.

³ Sulica Miklós tanulmányának egyébként nem maradt el a várni lehetett visszhangja. Nem kisebb ember, mint Iorga a *Revista istorică* folyóirat 1936 október–decemberi (10–12) számának 359. oldalán azt írja a tanulmányról, hogy az világító munka, amely új utakat nyit s minden előnyünk megvan ahhoz, hogy azon haladjunk. („E o lucrare luminoasă, care deschide drumuri noi și avem tot avântajul să mergem pe „dinsul“.”)

Érdekes véletlen az, hogy Iorgától teljesen függetlenül a Gândirea-nak, ennek a színvonalas román folyóiratnak, irodalmi kritikusa már előbb Iorgával azonos véleményt nyilvánít a folyóirat 1936 szeptemberi számában. A kritikus, Papadima Ovidiusz, itt (374. oldal) arra a megállapításra jut, hogy Sulica Miklós a rendelkezésére álló kevés eszközzel (lévén vidéki tanár) olyan kutatási utat hangsúlyozott, amelyen hasznosan lehet haladni.